

Abdullah Yılmaz

Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Hukuku Anabilim Dalı

PhD Student, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Educational Programs, Department of Islamic Law

Samsun/Turkey

ferzan0855@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-0703-9429

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 18.10.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 28.11.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.12.2022

Yayın Sezonu/Publication Season: Aralık/December 2022

DOI: <https://doi.org/10.54958/iad.1190973>

Atf/Cite as: Yılmaz, Abdullah. "Hüsün-Kubuh Meselesinin Fıkıh Usulüne ve Fürû Fıkha Yansıması". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (Aralık 2022), 14-37. <https://doi.org/10.54958/iad.1190973>

İntihal Taraması/Plagiarism Detection

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

This article was scanned with a special software and no plagiarism was detected.

Hüsün-Kubuh Meselesinin Fıkıh Usulüne ve Fürû Fıkha Yansıması*

Öz

Bu çalışmada, hüsün-kubuh problemi fıkıhın hem usul hem de furuu ekseninde ele alındı. Kelamcı usulcülerle fukaha metodunu takip eden usulcülerin ilgili kavramları ele alış keyfiyetleri üzerinde duruldu. Özellikle Hanefîlerin meseleye yaklaşımlarına daha tafsilatlı yer verildi. Bunun sebebi, Hanefî usulcülerin, eserlerinde hüsün-kubuh kavramlarını daha sistematik ele almalarıdır, denebilir. Hanefî usulcüler hem hüsün hem de kubuh nitelikli fiilleri li aynihî ve li gayrihî şeklinde ikili taksime tabi tutmuşlar, içerikleri hususunda da oldukça zengin açıklamalar ve açılımlar getirmişlerdir. Usul eserlerinde hüsün-kubuh kavramları, hüküm nazariyesi altında "hüküm-hâkim" başlıkları ile ilişkili olarak ve emir-nehî konuları işlenirken ele alınır. Bunun yanısıra ilgili kavramların; örfle, teklif-i hükümle, şer'î fer'î ahkâmın kazâ-diyânî ayırımıyla da ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Hem hüsün hem de kubuhun li aynihî kısmında temelde esaslı bir ayrışmadan bahsedilemez. Hüsün-kubuh kavramları için her iki ekol arasındaki temel ihtilaf aslında kubuh nitelikli fiillerin li gayrihî kısmında ortaya çıkmaktadır. Zira li gayrihî kubuh fiiller Hanefîler nezdinde "Fesad" kavramıyla ilişkilendirilirken, kelamcılara göre fesad kavramı, butlanla hüküm açısından eşdeğer görülmüştür. Yine

---

* Bu çalışma Ondokuz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Nihat Dalgın danışmanlığında hazırlanmakta olan "İslam Fıkında Hüküm Teorisi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

hüsün-kubhun diğer problematik tarafı, fiil veya tasarrufların şekil şartı diyebileceğimiz kazâî yönüyle, iç irade diyebileceğimiz diyânî kısmıyla uyumunda kendini göstermektedir. Bütün bunlar bize hüsün-kubhun fıkıhın ana konuları içerisinde değerlendirilebileceği fikrini vermektedir. Bu kavramlar, bilhassa borçlar hukukunda kazâî-diyânî açıdan tasarruflara yaklaşımda ve sıhhat, butlan ve fesad kavramları çerçevesinde fer'î meselelerde hâlâ etkisini sürdürmektedir. Diğer tabirle hâlâ canlı ve sonuçları olabilecek kavramlardır.

Anahtar Sözcükler: İslam Hukuku, Usul-i fıkıh, Fürû-ı fıkıh, Hüküm, Hüsün-kubuh.

The Reflection of Husn-Qubh Issue on Principles of Fiqh and Branches of Fiqh

Abstract

In this study, the issue of husn-qubh is discussed in terms of both the principles and branches of fiqh. The approaches of theological scholars and jurisprudential to the relevant concepts It was emphasized, and especially hanafî approaches were given in more detail. It can be said that the reason for this is that Hanafî scholars deal with the concepts of husn-qubh more systematically in their works. Hanafî scholars have divided both husn and qubh acts into li aynihî and li ğayrihî (on its own and by another), and have brought very rich explanations and detailed information regarding their content. In jurisprudential works, the concepts of husn-qubh are discussed in relation to the titles of "ruling-ruler" and order-prohibition. In addition to the provided information regarding the mentioned concepts, it can be said that it is related to terms such as tradition, proposal provision and ruling and the qadâî-diyânî division of shar'î and secondary rulings. However, it is not possible to talk about a fundamental separation in the li aynihî part of both husn and qubh. The main conflict between the two schools regarding the concepts of husn-qubh actually arises in the li ğahrihî part of the qubh acts. While the acts of li ğayrihî of qubh are associated with the concept of fasâd (corruption) regarding the Hanafis, according to theologians, the concept of fasâd was seen as equivalent to butlân (invalidity) in terms of its rulings. Again, the other problematic side of husn-qubh shows itself in its qadâî part, which can be called as the form condition of actions or dispositions, and the diyânî part, which can be called as the inner will. The above mentioned information, give us the idea that husn-qubh can be considered as one of the main subjects of fiqh. These concepts still continue to have an impact, especially in the law of debts regarding the dispositions in terms of qadâîdiyânî point of view and in the secondary issues within the framework of the concepts of authenticity-invalidity-corruption. In other words, they are concepts that are still alive and may have consequences.

Keywords: Islamic Rights, Principles of Fiqh, Branches of Fiqh, Ruling, Husn-Qubh.

Giriş

Her iki kavramın doğrudan kelamla ilişkili olduğu açıktır. Ancak hüsün kubuh konusu kelam ilminin konusu olmakla birlikte bu ilmin dışında farklı ilim dallarında da konu edilmiştir.¹ İlgili kavramların etkilediği ilim dallarından biri de fıkıhtır. Hüsün-kubuh meselesi dini hükümlerle ilgili olarak fıkıh sahasına da yansımıştır. Usulde konu aklî istidlâller bağlamında ele alınırken, usulden hareketle fūruda da somut olarak karşılığı vardır.²

Hüsün-kubuh meselesinde tartışmanın veya ihtilafın kelamda ve usul-i fıkıhta farklı gerekçeleri olabilir. Meselâ Allah katında doğrunun taaddüt edip etmediği tartışmasının temelinde hüsün-kubûh hakkında ortaya çıkan fikir farklılığının olduğu düşünülebilir.³ Bu açıdan yaklaşılsa konunun, kelam ilmiyle irtibatlı olduğu söylenebilir. Yine tartışmanın kelamla bağlantısı anlamında hüsûn-kubûh konusu, “fiile ahlâkî değerini veren şeyin kim/ne olduğu” sorusuyla da ilişkilendirilebilir.⁴ Meselenin bu tarafı kelamla ilgili olup, doğrudan çalışmanın alanına girmemektedir.

Hüsün-kubuh meselesi başlığı altında klasik usul eserlerinde iyilik ve kötülüğün insan fiillerinin zatına ait sıfatlar olup olmadığı, vahyin ve beşer aklının hangisine öncelik tanıyacağı, nimet verene teşekkür etmenin vâcipliği, şer’î bildirimler gelmeden önce hükümlerin varlığı meseleleri tartışılmıştır. Usûlcülerin bu şekilde başlık açmaları, hüsün-kubuh meselesinin kişinin hukukî sorumluluğuyla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.⁵

Ahirette sevap ve cezayı gerektiren fiil anlamındaki hüsün-kubuh, ceza hukukunda suçların ve cezaların kanuniliği bakımından incelenmesi gereken bir meseledir. Bu manada suçun bu iki kavram bağlamında tanınımının yapılması gerekmektedir. Aslında nelerin suç kapsamına alınacağını nas tayin etmektedir. Bu anlamda

¹ İlyas Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün-Kubuh", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17, (1998-1999), 55-90.

² Kelam-usûl-i fıkıh ilişkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Recai Çetres, *Kelâm-Usûl-i Fıkıh İlişkisi (İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî Ekseninde)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014, 72-79. Hüsün-kubuh konusu usul kitaplarının “Hüküm” ve “Hâkim” bahisleri ele alınırken konu edildiği gibi, emir ve nehiy başlıkları altında da mevzu bahis edilir. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İslam Hukukunun Kaynakları*, çev. H. Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 129; Ebu'l Hasen Seyfuddin Ali b. Muhammed b. Salim es-Sa'lebi el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Afîfî (Beirut: el-Mektebu'l-İslâmî, ty.), 1/111 ve devamı; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl (Kahire: Daru'l-Kütübî, ty.), 1/13; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Serahsî, *el-Usûl* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015), 1/78; Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 44, 49.

³ Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Kayseri, Kimlik Yayınları, 2017), 172.

⁴ Tuncay Başoğlu, *Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 50.

⁵ Mehmet Selim Aslan, “Mütellimîn Metodunu Takip Eden Usûlcülerin Hüsün-Kubuh Anlayışının Ceza Hukukunun Kanunilik İlkesi Açısından Değerlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 36, (2020), 136.

taziri dışarda tutarsak, diğer ceza türlerinde suç ve ona yönelik ceza naslarca belirlenmiştir. Nasların tayin etmediği tazir kabilinden suçlara verilecek ceza, sınırı aşmamalıdır. Zira bu durum adalet ilkesi ile birlikte kanunilik ilkesinin de gereğidir. Bu bağlamda hüsün-kubuh meselesini ceza hukukunda suç, ceza ve kanunilik çerçevesinde incelemek gerekmektedir.⁶

Hüsün-kubuh meselesi, genellikle kalamî bir problem olarak düşünülse de aslında en az kelimada olduğu kadar usul-i fıkhîda da tartışılmıştır. Diğer bir ifadeyle bu mesele, fıkıh usulünün ana konularından birini teşkil eder denebilir. Çünkü usul eserlerinde mükellefin fiillerine yüklenecek değer ile emir-nehîy konuları birbiriyle ilişkili ele alınır. Bu bağlamda mesele sadece usul çerçevesinde kalmamış, teknik tartışma fûrûda da etkisini göstermiştir.

Akit teorisinde hukukî işlem ve tasarruflar sıhhat-butlan şeklinde mütekellimince ikiye taksim edilirken, Hanefîler bu iki kavram arasında bir de “fesad” kavramına yer vermişlerdir. Bu kavramın Hanefî fûrû-i fıkhına elbette tesiri olmuştur. Cumhuriyet, Hanefîlerin fasid dediği işlemlere batıl kavramıyla yaklaşmış ve ona hiçbir hüküm terettüp ettirmemişken, Hanefîler fasid dedikleri tasarruflara hükümler bina etmişlerdir. İşte her iki ekolün farklı yaklaşımının sebebi olan fesad kavramının temelinde esasen kubuh li gayrihî anlayışı yatmaktadır. Zira kubuhun bu kısmı, aslen meşru olan fiillerin vasfen gayri meşru oluşlarıyla formüle edilmiş, bu anlayış üzerine de epeyce fikhî malumat bina edilmiştir. Teklif-i hüküm bağlamında hüsün-kubuh etkisi de bu minvalde değerlendirilebilir.

Hüsün-kubuhla ilgili dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri, bu kavramların hüküm-hâkim çerçevesine hapsedilmeleridir. Hâlbuki her iki kavram, emir-nehîy başlıkları altında satır aralarında az önce bahsi geçen “fesad” kavramı üzerinden etkisini göstermiştir. Bilhassa nehiy konusu ele alınırken, “Nehyin sıhhatte dönüşmesi” konusu, her iki ekol arasında farklı anlayışları beraberinde getirmiştir. Hanefî usul eserlerinde li gayrihî kabih fiiller, fesad kavramıyla ilişkilendirilerek ele alınmış, bu anlayış üzerine fûrudan örneklerle konu zenginleştirilmiştir.⁷

Hüsün-kubuh meselesini, fıkhın tali kaynaklarından sayılabilecek örfle de ilişkilendirebiliriz. Kollektif akıl diyebileceğimiz örf, bu kavramlarla doğrudan ilişkili olarak fiilleri hüsün-kubuhla niteleyebilmiştir. Diğer tabirle örf, fiillere yönelik takbih ve tahsin yapabilir.

⁶ Aslan, “Mütekellimînin Metodunu Takip Eden Usûlcülerin Hüsün-Kubuh Anlayışının Ceza Hukukunun Kanunilik İlkesi Açısından Değerlendirilmesi”, 148.

⁷ Örnek olarak şu eserlere bakılabilir: Bedruddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkh*, thk. M. Muhammed Tâmir (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 1/134-137; İbni Ahmed b. Muhammed Alâuddin Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/272, 376; Sa'duddin Mes'ud b. Ömer et-Teftezânî, *Şerhu't-telvîh ale't-tavzîh*, thk. Zekerîya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 1/324-332.

Aslında hüsün-kubuh olgusunun en güncel tarafının hukukî tasarrufların sonuçları bağlamında kazâ-diyânî ayrımı olduğu söylenebilir. İki kişi arasındaki şer'î hukukî bir muamele şeklen akit şartlarını taşıyıp geçerli olabilir. Buraya kadarki durum, meselenin kazâ tarafıdır. Ancak muamelenin iç irade açısından geçerliliğini diyânî tarafı tayin edecektir. İşte bu muamele bu özellikleri itibariyle şeklen hasen addedilse de diyânî bakımdan kabih sayılacaktır. Muamelenin kazâ-diyânî ayrımı, bugün hala güncelliğini koruyan ve hukukî işlemlerde sorun olmaya devam eden bir meseledir.

Öyleyse hüsün-kubuh meselesinin fıkıh usul ve fîruunda da hala canlı olduğu söylenebilir. Diğer tabirle hüsün-kubuh meselesi, hayatın içinde varlığını devam ettirmektedir. Kazâ-diyânî noktasında çözüm, iç iradeyle dış iradenin örtüşmesiyle aşılabilir. Bu anlamda kavramlar da net olarak yerine oturmuş olurlar.

1. Hüsün-Kubuh Kavramları

Hüsün, güzellik, bir şeyin tabiata, fıtrata uygun olması, kemal sıfatı ve dünyada övgüye, âhirette sevaba layık olması, sevilen, rağbet edilen, kubuh ise; çirkinlik, kötülük, dünyada yergiye, âhirette de azaba ve azarlanmaya sebep olan şey, sevilmeyen, hoşlanılmayan anlamlarına gelir.⁸

Hüsün-kubuh için kelam, ahlak ve usul-i fıkhıta farklı anlamlar yüklense de kısaca bu iki terim için, nesnenin veya fiilin mahiyetine yönelik değer ölçüsü denilebilir. Bu iki kavrama; “güzellik-çirkinlik, iyilik-kötülük, fayda-zarar” gibi anlamlar verilse de failini övme veya yerme eksenli ve inanç açısından anlamlandırıldığında davranış ve düşünce merkezli yaklaşılmış olur. Dolayısıyla failin övülmesi veya yerilmesi hususu, inançla ilişkilendirilirse kelamı ilgilendirir. Davranışlara verilecek değer ölçüsü bakımından ele alınırsa, o zaman fıkıh usulünün alanına girer.⁹

2. Hüsün-Kubuh Meselesinin Usûl-i Fıkıhta Yeri

Hüsün-kubuh meselesi hem kelâm ilminde hem de şer'î amelî hükme etkisi bağlamında usulde tartışılmıştır. Fikhî ekoller arasında bu iki kavram üzerinden usûlî tartışmalar yapılmış, ancak mesele sadece usûl boyutuyla kalmamış fîruu fıkhı da yansımıştır. Hatta hüsün-kubuh meselesini usûl-i fıkhın ana konularından biri olarak değerlendirenler olmuştur.¹⁰ Zira usûl konuları arasında ana konulardan birini teşkil eden “emir-nehîy” başlıkları hüsün-kubuh konusuyla ilişkili işlenmiştir.¹¹

⁸ Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem b. Manzur, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut: Darul-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), “Hsn-Kbh” 38; Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddık Minşâvî (Kahire: Daru'l-Fâdile, ty.), “Hsn-Kbh”.

⁹ İlyas Çelebi, “Hüsün ve Kubuh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/59-63.

¹⁰ Sa'duddin Mes'ud b. Ömer et-Teftezânî, *Şerhu't-telvîh ale't-tavzîh*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 1/325.

¹¹ Örnek sadedinde bk. Debûsî, *Takvîm*, 44, 52-53; Bedruddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîf fi usûl-i'l-fikh*, thk. M. Muhammed Tâmir (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 1/137-138,

Hüsün-kubuh meselesinin usûl-i fıkıhla ilişkisi noktasında, emirle sabit hükümün hüsnü, nehiyle de kubhu gerektireceği fikri yer alır. Bu iki kavramın usulle ilişkilendirilmesinde veya usulde ele alınmasındaki gerekçelerinden biri veya en önemlisi, hasen olmayı emirle irtibatlandırmamak, sabit kılmamak, kabih olmayı da nehiyle ilişkilendirmemektir.¹² Meselenin buraya kadarki kısmı ulema arasında ittifâkîdir denebilir. Ancak ihtilaf mahalli, hüsün-kubuh kavramları “emir-nehiy” başlıkları altında ele alınırken¹³ “Yasaklanan fiilin aynı zamanda sıhhate delâleti mümkün mü yoksa mutlak nehiy ifadesi sadece yasaklanan fiilin fesadına mı delalet eder?” başlıkları altında ele alınırken ortaya çıkmaktadır.¹⁴

Tartışma daha çok emir-nehiy altında olsa da hüsün-kubuh kavramları usulde sadece emir ve nehiy konularına hasredilemez. Kavramlar, genellikle bu iki başlık altında ele alınsa da usulün diğer bazı konularına dolaylı olarak etki etmiştir. Füruda bilhassa muamelât kapsamında yapılan fiilin veya tasarrufun sahih-bâtıl-fâsid şeklinde taksiminde¹⁵ tartışmanın temelinde hüsün-kubuh anlayışı yer alır. Bu manada fâsid kavramının işletilebileceği bütün muamelelerde ilgili kavramlar çerçevesinde konuya yaklaşılabilir. Bu konu daha geniş çerçevede ve Hanefî doktrini bağlamında detaylandırılarak ileriki sayfalarda ele alınacaktır.

Ancak hüsün-kubuh meselesinin usul-i fıkıh çerçevesinde mütekellimin ve özellikle fukaha tarafından nasıl ele alındığı hususu öncelikle önem arz etmektedir. Bu amaçla her iki usulde konunun nerede durduğu ana hatlarıyla ve ilgili kavramlar bağlamında ele alınıp, fûrudan örneklerle konu netleştirilmeye çalışılacaktır.

2.1. Hüsün-Kubuhun Kelamcı Usulcülerin Eserlerindeki Yeri

Mütekellimin metodunda yazılmış usul eserlerinde hüsün-kubuh meselesi, hüküm nazariyesinin hâkim başlığı altında ele alınmıştır.¹⁶ Bununla birlikte mütekellimin usulcüler, söz konusu kavramları emir-nehiy başlığı altında sıhhat-butlan terimleriyle ilişkili olarak değerlendirmişlerdir. Hüsün-kubuh, bilhassa nehiy başlığı altında “Nehyin fesada delâlet edip etmediği” bağlamında konu edinilir.¹⁷ Ancak kelamcı usulcülerin ilk temsilcileri itibariyle hüsün-kubuh kavramları, liaynihî-li-

257-260; Ebû'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Şerhu'l-müntehab fi usuli'l-mezheb*, thk. Salim Ögüt (ty.), 498.

¹² Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh*, 1/325.

¹³ Debûsî, *Takvîm*, 44, 52.

¹⁴ Debûsî, *Takvîm*, 122-125; Gazzâlî, *İslam Hukukunun Kaynakları*, 590-593; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 2/170.

¹⁵ Ebu'l-Hüseyn el-Basri, *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Hamîdullah (Dımaşk: el-Ma'hedü'l-İlmî'l-Fransî li'd-Dirâseti'l-Arabiyyi, 1964), 1/171; Ebû İshâk İbrâhim eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-lüma'*, thk. Abdülmeccid Türkî (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 67; İbni Ahmed b. Muhammed Alâuddin Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/379,380; Şevkânî, *İrşâd*, 1/412.

¹⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/111-121; Gazzâlî, *İslam Hukukunun Kaynakları*, 129; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/137.

¹⁷ Abdullah b. Yûsuf Cüveynî, *el-Burhan fi usûli'l-fıkh* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/96-98; Şîrâzî, *Şerhu'l-lüma'*, 300-301.

gayrihî ayırımından ziyade, nehiy başlığı ile hüküm nazariyesi altında daha kompleks ve mücmel bir yapı arz eder. Hükme tesiri konusunda kubhun liaynihî ve ligayrihî şeklinde Hanefîlerdeki taksime benzer bir ayırım, müteahhir mütekellim usulcülerde görülmekte, fakat bu durum yine de kalamcı usulcülerin geneline yansımaktadır.¹⁸

Mütekellimine ait usul eserlerinde hüsün-kubuh konusu ele alınmıştır.¹⁹ Ancak hem sistematik olarak taksimi açısından kalamcı usulcüler arasında bir birliğin olmadığı hem de konunun emir-nehiy başlıkları altında daha dağınık bir görünüm arz ettiği söylenebilir. Kanaatimizce durumun bu şekilde olması, mütekellimin usulcüler nezdinde fiil ve tasarruflara yönelik fasidin batıl içinde değerlendirilmesidir.²⁰ Zira kalamcı usulcülere göre -ileride tafsilatlı olarak anlatılacağı üzere- Hanefîlerin taksim ettiği şekilde kabih fiiller li aynihî ve li gayrihi olarak farklı hükümler doğurmazlar. Daha doğrusu cumhur ve bilhassa Şâfiîler, kabihin ikili taksiminde ikinci kısmı oluşturan li gayrihî kabihî de aynî kabih olarak değerlendirirler ve her ikisine de aynı hükmî sonucu yani bâtil hükmünü verirler.²¹

Hüsün-kubuh konusunu hem sistematik olarak hem de içerik ve hacim bakımından en geniş haliyle Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) ele aldığı söylenebilir. Zerkeşî, ilgili kavramları hem hüküm nazariyesi hem de emir-nehiy konuları bağlamında ele almıştır.²² O, konuya hem kalam hem de usul çerçevesinde oldukça detaylı bir şekilde yer vermiştir.²³ Müellif eserinde öncelikle Taberî'nin (ö. 310/923) taksimine atıf yapmış sonra kendisi beşli taksimde bulunmuştur. Onun taksimine göre hüsün kubuh beşe ayrılır:²⁴

a) Vâcib ve mendubu içine alan ve hakkında ihtilaf edilmeyen hasen: Allah Teala'nın fiilleri gibi.

b) Mübah grubunda yer alıp hasen ale'l-esah olan fiiller.

c) Haram grubunda yer alıp ihtilafsız kabih olan fiiller.

d) Mekruh grubunda yer alıp kabih ale's-sahih fiiller.

e) İlk dört gruba girmeyen esah fiiller: Mükellef olmayanın fiilleri bu grupta yer alır.

¹⁸ Hasan b. Muhammed b. Mahmud Attâr, *Hâşiyetü'l-Attâr alâ şerhi'l-Celâli'l-Mahallî* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/706-712.

¹⁹ Kâdî Abdülcebbar Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar el Hemedânî, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Mahmud Muhammed Kâsım (Kahire: el-Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1962), 6/65; Gazzâlî, *İslam Hukukunun Kaynakları*, 129, 590-593; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/137-138.

²⁰ Basrî, *Mu'temed*, 1/195; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/257-260; Cemalüddin Abdürrahim el-İsnevî, *Nihâyetü's-sül şerhu minhâcî'l-vüsâl fi İlmî'l-usûl*, thk. Abdülkadir Muhammed Ali (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 27-29; Muhammed Edib Salih, *Tefsîru'n-nusûs fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2008), 2/326-327.

²¹ Basrî, *Mu'temed*, 1/171; Şîrâzî, *Şerhu'l-lüma'*, 1/300-301.

²² Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/137.

²³ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/137.

²⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/137-138.

Görüldüğü gibi Zerkeşî her ne kadar fiilleri kabih-hasen mantığında taksim etse de teklifi hüküm ekseninde konuya yaklaşmıştır. Ayrıca kelamcı ekol içerisinde görülebildiği kadarıyla hüsün-kubuh meselesini bu çerçevede taksim eden olmamıştır. Ancak Zerkeşî'nin Taberî'ye nisbet ettiği dörtlü taksim de yine Hanefîlerin daha doğrusu Debûsî'nin (ö. 430/1039) taksimine yakın olduğu söylenebilir.²⁵

Emir ve nehiy konuları işlenirken Hanefîlerin “Nehyin sıhate delâleti” alt başlığında hüsün-kubuh konusunu akitlerin sahih-bâtıl-fâsîd özellikleriyle beraber incelemesine karşılık cumhur, Hanefîlerin üçlü taksimini sıhhat-butlan olarak ikili şekilde ele almış ve fâsîdi bâtılın kapsamında yorumlamışlardır.²⁶ Cumhuriyet, fiilleri bâtıl-sahih şeklindeki taksimi, bir anlamda hem hüsün-kubuh alanını hem de bu kavramlar üzerinden fiillere yönelik değer yargısı alanını daralttığı ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle, Hanefîlerin üçlü taksiminde yer alan “fesad” kavramı cumhur tarafından butlanla eşdeğer görülünce hem usul hem de fûrû noktasında cumhur nezdinde alan da daralmış oldu. Buradan hareketle Hanefîlerin sıhhat-butlanla ilaveten fesada yer vermeleri, hüsün-kubuh bağlamında konunun daha detaylı ve sistematik ele alınmasını da beraberinde getirmiştir.

2.2. Hüsün-Kubuh Meselesinin Hanefî Usulcüler Nezdindeki Yeri

Hüsün-kubuh meselesinde hüsünle ilgili söylenebilecek şeylerin ilki, emredilen fiilin hasen olmasıdır. Yasaklanan fiilin de kabih sayılmasıdır. Zira Şâri' bir fiilin yapılmasını emretmişse, bu fiil mahza hasendir. Yine ona nispetle eğer bir fiili de yasaklamışsa o da mahza kabihtir. Aksi düşünülemez. Çünkü aksi durumda Şâri'in abesle iştiğal ettiği ya da -hâşâ- tutarsızlığı durumu ortaya çıkar ki, bu durum onun hakkında tasavvur edilemez.

Konunun Hanefîler nezdinde daha detaylı bir şekilde ve sistematik ele alındığı söylenebilir. Özellikle Debûsî, kendisinden sonraki Hanefî usulcülerini de etkileyecek şekilde hüsün-kubuh taksimini li aynihî ve li gayrihî olarak yapmaktadır.²⁷ Kendisinden sonra gelen Hanefî usulcüler aynı taksimi devam ettirmişler, konuyu Debûsî'nin sistemi üzerine kurmuşlardır.²⁸ Ancak mesele sadece Debûsî'nin taksimiyle kalmamış, bu taksim merkeze alınmakla birlikte bilhassa müteahhir bazı Hanefî usulcüler tarafından konuya usul anlamında bir takım ilaveler de yapılmıştır.²⁹ Bilhassa Molla Hüsrev'in ayrıntılı taksimi, konunun anlaşılmasını kolaylaştırmada etkindir. Bu sebeple konu, onun taksimi üzerinden ele alınacaktır. Ancak şu hususu

²⁵ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/137.

²⁶ Basrî, *Mu'temed*, 1/184; Cüveynî, *el-Burhân*, 1/96-98; Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 1/175; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/137;

²⁷ Debûsî, *Takvîm*, 44, 52-53; Molla Hüsrev, *Mirât*, 66-67.

²⁸ Serahsî, *el-Usul*, 1/60; Buhârî, *Keşfu'l-esrar*, 1/272; İbnu's-Sââtî Ebu'l-Abbâs Muzafferuddin Ahmed b. Ali b. Talib *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. İbrahim Şemsüddin (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 184; Molla Hüsrev, *Mirât*, 66-67.

²⁹ Molla Hüsrev, *Mirât*, 66-67; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, nşr. M. Çevik-K. Meral (İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966), 90-100.

özellikle belirtmek gerekir ki, fiillere yönelik liaynihî ve li gayrihî hüsün-kubuh şeklinde yaklaşımın, Debûsî ile başladığı söylenebilir.

2.2.1. Hanefî Usulünde Hüsün Kavramı

Hüsün konusu usul eserlerinde “Emir” konusuyla ilişkili ele alınır. Zira az önce ifade ettiğimiz üzere bir fiil emir formunda gelmişse, bu emir o fiilin hüsününe doğrudan delâlet eder.³⁰ Emredilen şey aynı zamanda zımmen kapsamında nehyi veya keraheti taşır mı sorusu ya da emrin zıddının kerâhete de delâlet edip etmediği hususu usulde tartışılmıştır.³¹ Ancak bu tartışmanın, sonuçları itibariyle teorik düzeyde kaldığı söylenebilir. Emredilen fiil ya zatı itibariyle ya da zatının dışında sabit bir vasıfla hasendir. Hasen, li aynihî ve li gayrihî olarak ikiye taksim edilmiştir.³² Buna göre;

1. Hasen li Aynihî: Bu kısım hasen, zatı gereği ve mahiyeti itibariyle hasendir. Hâricî bir saik veya sebep bunda söz konusu değildir. Bu kısım hükmen ve hakikaten şeklinde taksim edildiği gibi, kubuh li aynihî taksimine kıyaslanarak vaz’an ve şer’an olarak da kısımlandırılmıştır.³³ Li aynihî vaz’an hasen demek, fiilin hüsün sıfatının örfî ve akli gerekçeye dayandırılması anlamına gelir. Meselâ imanın ve nimetlere şükretmenin aklen li aynihî hasen oluşu, bunun örneğidir. Şer’an li aynihî kısmında ise ibadetlerin –meselâ oruç, namaz, hac gibi- aynî haseninden bahsedilir. Fakat bu kısımda akıl konuya müdâhil değildir.³⁴

Hasen li aynihîyle ilgili hükmen-hakikaten veya vaz’an-şer’an ayrımı mahiyet itibariyle farklılık arz etmeyip mezhepler bağlamında lafzî ve doktriner bir taksim sayılabilir. Bu taksimlerden hükmen-hakikaten olanı³⁵ tercih edilip, bu tercih üzerinden li aynihî hüsne yer verilecektir. Bu ayrımı tercih etmemizin sebebi, konuyu daha net ve doyurucu tarzda vermesidir.

a. Hakikaten li Aynihî Hasen: Li gayrihî hasenin³⁶ özelliklerini taşımayan, ona benzemeyen hasendir.³⁷ Hakikaten li aynihî hasen de kendi içinde ikiye taksim edilmiştir: aa) Teklifin (sorumluluğun) düşmediği kısım.³⁸ Bu kısımda emredilen fiilden hüsün

³⁰ Debûsî, *Takvîm*, 44; Serahsî, *el-Usul*, 1/60.

³¹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, 1994), 2/163-164; Debûsî, *Takvîm*, 48; Serahsî, *el-Usul*, 1/94-99; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/479; Ebubekir Alâüddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *el-Mîzân fi usuli'l-fikh*, thk. Yahya Murad (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 204-225.

³² Neseî, *Şerhu'l-müntehab*, 486-488; Muhammed el-Hudârî, *Usûlü'l-Fikh* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 23-24; Molla Hüsrev, *Mirât*, 66.

³³ Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh*, 1/328-330; Molla Hüsrev, *Mirât*, 66-67.

³⁴ Muhammed Ubeydullah Es'adî, *el-Mûcez fi usûli'l-fikh* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1990), 77-78.

³⁵ Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/276-277; Es'adî, *el-Mûcez*, 77-78.

³⁶ Li gayrihî hasen: Fiildeki hüsün sıfatı, fiilin zatından olmayıp başka bir nedenden dolayı fiille ilişkilendirilmesidir.

³⁷ Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh*, 1/328-330.

³⁸ Serahsî, *el-Usul*, 1/60; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/272.

sıfatı hiçbir zaman düşmez. Buna örnek olarak, “imanda tasdiki” verebiliriz. Tasdik, imanın rüknüdür ve emredilmiştir. İmanda tasdikin hüsnü, li zatihîdir. Hem tasdik hakikaten hüsne sahiptir. Bu sıfat hiçbir vakit düşmez. ab) Teklifin düştüğü kısım. Bu kısımda emredilen fiilde hüsün vasfı ârizî olup bir sebebe binaen düşebilir. Esasen bu kısım li aynihî ve hakikaten hasendir. Ancak ikrâh, delilik, hayız ve nifas gibi bir özre istinaden teklif düşer. Meselâ namaz li aynihî hasendir. Hem de hakikaten hasendir. Ancak namaz, hayız ve nifas hallerinde, ikrâh ve cünûnluk durumlarında düştüğü için, hakikaten li aynihî hasenin ikinci kısmında yer alır.³⁹

b. *Hükmen li Aynihî Hasen*: Şâri’in kendisine verdiği hüsün sıfatıyla fiilin bu vasfı kazanmasıdır.⁴⁰ Diğer tabirle fiilin hakikatinde hüsün vasfı yoktur. Ancak bu fiile dışarıdan yüklenen bir anlam ve hüsün değeri vardır. Bu değeri ona Şâri’ vermektedir. Meselâ, oruç, zekât, hac fiilleri Şâri’ tarafından emredilmiş ve hüsün kabul edilmiştir. Hem de li aynihî hasendir. Ancak bu ibadetler yapıları gereği hakikaten li aynihî hasen değillerdir. Hükmen hasendirler. Meselâ, orucun hakikatinde bedeni aç bırakmak, nimetlerden alkoymak söz konusudur. Bu özelliğiyle oruç hakikaten hasen değildir. Zekât da böyledir. Zira bu ibadette de malın elden çıkarılması bir anlamda kaybı demektir. Malın kaybı ise hakikati itibariyle hasen olamaz. Ancak zekâtın li aynihî hasen oluşu, fakirin ihtiyacını giderme amaçlı Şâri’in tayin ettiği hükmen veya şer’an hasendir.⁴¹

Li aynihî hasenin hükmü: Emredilen fiilin ya edâ ile ya da ârizî bir sebeple vücubunun mükelleften düşmesidir.⁴²

2. Hasen li Gayrihî: Bundan kasıt, fiildeki hüsnün zatından değil başka bir hârici nitelikten kaynaklanmasıdır.⁴³ Bu da kendi içinde ikiye taksim edilmiştir. a) Hüsün, fiilin zatında olmayıp, başka bir sebeptendir. Meselâ cihad etmek hasendir. Zira emredilmiştir. Ancak cihadın zatında, mahiyetinde hüsün vasfı yoktur. Çünkü cihatla bir beldenin yıkılması, tahribi söz konusudur. Bu özellikler aslında cihad eyleminin kubhunu gerektirmektedir. Fakat cihada hasen hükmünü veren, ilây-ı kelimetullahtır. Ancak bu amaç veya vasıf, cihadın aynı değil gayri vasfıdır.⁴⁴ b) Emredilen fiil, yine fiilin zatında olmayıp, vesile niteliği itibariyle hasendir, abdest gibi. Abdest hasen bir fiildir. Zira namazın şartıdır. Namaz hasen olunca onsuz düşünülmemeyen ama vasıta özelliği olan abdest de hasen sayılmıştır. Abdestin zatında hasen yoktur. Belki israf ya da serinlemeden öte değildir. Fakat abdestin memurun bih olarak hasen sayılması, namazın şartı oluşu itibariyledir.⁴⁵ Hasen li gayrihînin hükmü:

³⁹ Molla Hüsrev, *Mirât*, 66-67.

⁴⁰ Bu kısım “şebih bi'l-hüsün” olarak da isimlendirilmiştir. Bk. Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh*, 1/331.

⁴¹ Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh*, 1/328-330.

⁴² Es'adî, *el-Mûcez*, 78.

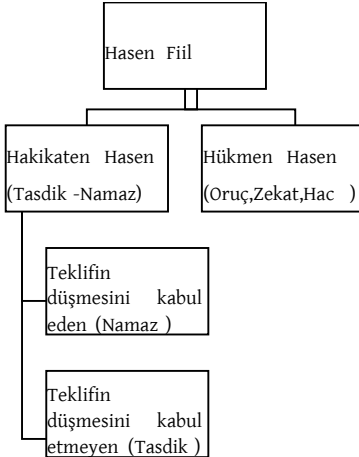
⁴³ Molla Hüsrev, *Mirât*, 66; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 90-100.

⁴⁴ Serahsî, *el-Usul*, 1/60; Debûsî, *Takvîm*, 44-45.

⁴⁵ Debûsî, *Takvîm*, 45; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/279.

Emredilen fiilin, o fiile vesile olan ama fiilin zatından olmayan bir vasıfla vacib olması, bu vasfın düşmesi durumunda da vücubun düşmesidir. Namaz-abdest ilişkisi bunun örneğidir. Şöyle ki, namazın (emredilen fiil) farziyeti, onun şartı olan abdestin varlığına bağlıdır.⁴⁶

Tablo 1: Hasen Fiil

2.2.2. Hanefî Usûlünde Kubuh Kavramı

Kubuh konusu usul eserlerinde “Nehiy” konusuyla alakalı işlenir.⁴⁷ Zira bir fiili veya şeyi yasaklamak, yasaklanan şeyi vasfen veya zatı itibariyle kubuhla ilişkilendirmek demektir.

Yasaklanan fiil ya zatı itibariyle ya da zatının dışında sabit bir vasıfla kabihtir. Diğer bir ifadeyle kabih fiil de hasen fiil gibi li aynihî ve li gayrihî olarak ikiye ayrılmıştır.⁴⁸ Kubuh sıfatı fiilin zatından kaynaklı ise, bu fiile aynî kabih; zatından değil ama harici bir vasf sebebiyle kabih ise buna gayri kabih denmiştir.⁴⁹ Li aynihî kabih de vaz’an ve şer’an olarak kendi içinde ikiye taksim edilmiştir.⁵⁰ Buna göre li aynihî kabih ikiye ayrılır:

a. Li aynihî vaz’an kabih: Bu kısım kabih, fiilin konuluğu itibariyledir. Yalan söylemek gibi. Yalan söylemenin çirkin olduğunu mücerred akıl tayin edebilir. Şer’ o fiile çirkin demese bile yine de akıl yalan söylemenin çirkinliğine karar verebilirdi. Ancak vaz’an fiillerin kabihliği her ne kadar mahza akılla bilinse de yine de izafe edildikleri şeyden bağımsız düşünülemez. Meselâ küfür li aynihî ve vaz’an kabihtir. Fakat küfürün kabih oluşu, Allah’a izafe edilmesiyle kayıtlıdır. Allah’ın dışındaki ilahları inkâr etmek, kabih değil, vaciptir. Demek ki vaz’an li aynihî kabih, genel itibariyle aklın

⁴⁶ Molla Hüsrev, *Mirât*, 67; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 100.

⁴⁷ Debûsî, *Takvîm*, 52; Serahsî, *el-Usul*, 1/78-80; Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 1/379-380; İbnu’s-Sââtî, *Nihâyetü’l-vüsûl*, 193-194.

⁴⁸ Debûsî, *Takvîm*, 52; Serahsî, *el-Usul*, 1/80; Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 1/379-380.

⁴⁹ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 125.

⁵⁰ Debûsî, *Takvîm*, 52; Serahsî, *el-Usul*, 1/80.

sahasına girse de şer' den yine de bağımsız değildir. En azından kabih fiil şayet bir yönüyle şer' ile ilişkiliyse vaz'an kabih o takdirde vaz'-şer' eksenli düşünülebilir.⁵¹

b. Li aynihî şer'an kabih: Bu tür yasak fiillerde fiilin kabihliğini şer' tayin eder. Diğer tabirle bir fiile şer' çirkin dediği için o fiil çirkindir. Akıl bu kısımda şer'a tabidir. Mahza akılla bu alanda çirkinlik kararı verilemez. Meselâ hür bir kimsenin satılması şer'an yasaktır. Hür kimse satıma konu olmayınca, bu kimseyi satmak li aynihî kabihtir ve bu satış batıldır. Yine şarap ve domuz aynı kabihtir. Bunların satışı batıldır. Bunlar şer'an li aynihî kabihtirler. Satıma konu edilemezler. Zira şer'e göre bunlar aynları itibariyle mütekavvim mal değillerdir. Bunların aynî kabih oluşlarına sadece şer' karar verir.⁵²

Abdestsiz namaz kılmak, melâkîh (Ana karnında olan yavrunun satışı) ile medâmîn (Erkek damızlık hayvanlarının henüz sırtında olan, dişisi ile birleşmesi sonucu yavru haline gelecek olan döl anlamındadır.)⁵³ satışları da li aynihî kabih kapsamında değerlendirilmiştir.⁵⁴ Yine bey'u'l-garâr (belirsizlik barındıran satış) ya da madumun satışı da bu kısımda değerlendirilebilir. Sudaki balığın, havadaki kuşun satışı gibi.⁵⁵

Hüküm olarak kabih fiillerin hem vaz'an hem de şer'an aynî kabih olanı, hem aslen hem de vasfen gayri meşrudur. Dolayısıyla ister vaz'an ister şer'an olsun aynî kabih kısmında hüküm, bu alanda yapılacak tasarrufların batıl olmasıdır. Vaz'an ve şer'an aynî kabih arasındaki fark ise, vaz'an olan kabih fiilde karar verici konumda olan akıl iken; şer'an olanında karar verici ise sadece şer'dir.

Li gayrihî kabih de kendi içinde li gayrihî vasfen ve li gayrihî mücaveren kabih olarak ikiye ayrılmıştır.⁵⁶ Yasaklanan fiiller, zatı itibariyle değil de zatının dışında hâricî bir vasif itibariyle de kabih olabilir. Bu haricî vasif, fiilden ayrılabilir olduğu gibi, ondan ayrılmaz bir vasif da olabilir.⁵⁷ Buna göre;

1. Li gayrihî vasfen kabih: Bu kısım kabih, fiilden ayrılmaz, ona bitişik (lâzım) bir vasif itibariyle meydana gelen kabihliktir. Bayram günlerinde oruç adamak ve oruç tutmak, mekruh vakitlerde namaz kılmak, akde uygun olmayan şartlı satış yapmak bu kısma örnek verilebilir.⁵⁸ Bu fiiller aslen meşru, lâzımî vasif itibariyle kabih sayılmışlardır. Yapılmaları halinde Hanefilere göre bu fiiller münakid (akdin kurucu unsurlarını taşıyan) olur.⁵⁹

⁵¹ Molla Hüsvrev, *Mirât*, 76-80; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 125.

⁵² Serahsî, *el-Usul*, 1/80;

⁵³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 351, 358.

⁵⁴ Debûsî, *Takvîm*, 52; Serahsî, *el-Usul*, 1/80; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/ 409.

⁵⁵ Cessâs, *el-Füsûl*, 2/178; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 2/166.

⁵⁶ İbnu's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, 193-194.

⁵⁷ Debûsî, *Takvîm*, 52-53; Molla Hüsvrev, *Mirât*, 76-80; Es'adî, *el-Mûcezz*, 97-98.

⁵⁸ Debûsî, *Takvîm*, 122-127; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/380; Serahsî, *el-Usul*, 1/81.

⁵⁹ Serahsî, *el-Usul*, 1/85-89; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/400-404; Ebu'l-Hasen Burhanüddin Ali b. Ebi Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Muhammed Anan Derviş (Beyrut: Daru'l-Erkam, ty.),

Bir dirhem in iki dirhem karşılığında satılması da bu başlığın altında değerlendirilmiştir. Şöyle ki, bu alışverişte ziyade alınmazsa akit geçerli addedilmiştir. Dolayısıyla içeriğinde faiz unsuru bulunduran akitler fasit sayılmış olup, bu fazlalık alınmadığında akit geçerli hale gelmiş olur. Aslında meselenin temelinde akdi ifsat eden fasit şart ve faiz unsuru söz konusudur. Zira akitte bu iki vasfın bulunması, akdi ifsat etmektedir. Diğer tabirle akdin aslı meşru, ona bitişen riba ve şart ise fasittir. Bu vasıflar ortadan kaldırıldığında, akit sıhate dönüşecektir. Tabii bu hüküm Hanefilere göredir. Zira onlar akitleri üçe ayırmakta, batıl ile sahih arasında fâside yer vermektedirler.⁶⁰

2. Li gayrihî mücaveren kabih: Şayet bu haricî vasıf, fiilden ayrılabilir özellikte ise, buna li gayrihî mücaveren kabih denir.⁶¹ Cuma günü ezan okunduktan sonra Cuma namazıyla mükellef olan kişinin alışveriş yapması, bu kısma örnek verilebilir.⁶² Bu örnekte alışveriş li gayrihî mücavir vasıftır. Zira cuma namazıyla alışveriş arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Mücaveren kabih sayılmasının sebebi, ezan vaktinde alışveriş yapılmasıdır. Bu alışveriş, cuma namazına gitme emrine muhalif olmaktadır. Dolayısıyla alışveriş kendi şartlarını haiz olması sebebiyle sahih, ezana denk gelmesi itibariyle kabih sayılmıştır.

Gasbedilmiş arazi veya evde namaz kılmak da mücavir vasıf itibariyle gayri kabihdir. Şöyle ki, namazın şartlarına riayet ederek namaz eda edilse, bu namaz aslı itibariyle sahih ve geçerlidir. Ama namaz fiiline mücavir vasıf olan gasbedilmiş arazide yerine getirilmesi itibariyle li gayrihî kabihdir. Burada namaz asıl, gasbedilmiş arazide olması ise vasfı itibariyle kabihdir.⁶³

Mücaveren li gayrihî kabih kapsamında ipek elbiseyle namaz kılmak da örnek olarak verilebilir. İpek elbise giymek Müslüman erkeklere haramdır. Ancak bir kimse ipek elbiseyle namaz kılsa, bu namaz şartlarını haiz olursa caizdir. Zira namaz aslen meşru, mücavir vasfı itibariyle mücaveren li gayrihî kabihdir.⁶⁴

Nehyin fesadı gerektirip gerektirmediği başlığı altında li gayrihî mücaveren kabih bağlamında, hayızlıyken kadını boşamak ve üç talak bir defada vermek örnek

2/131; Alaüddin Ebü Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî fi tertîbi's-şerâi*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdülmevcud (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2003), 2/79-80.

⁶⁰ Debûsî, *Takvîm*, 44, 52; Serahsî, *el-Usul*, 1/82; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/379-380; Semerkandî, *Mîzân*, 102-108; İbnu's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, 184.

⁶¹ Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/377; Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh*, 1/416.

⁶² Cessâs, *el-Füsûl*, 2/178-179; Debûsî, *Takvîm*, 52-53, 112-116; Serahsî, *el-Usul*, 1/81; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/377; Muhammed el-Hudarî, *Usûlü'l-Fıkh*, 200.

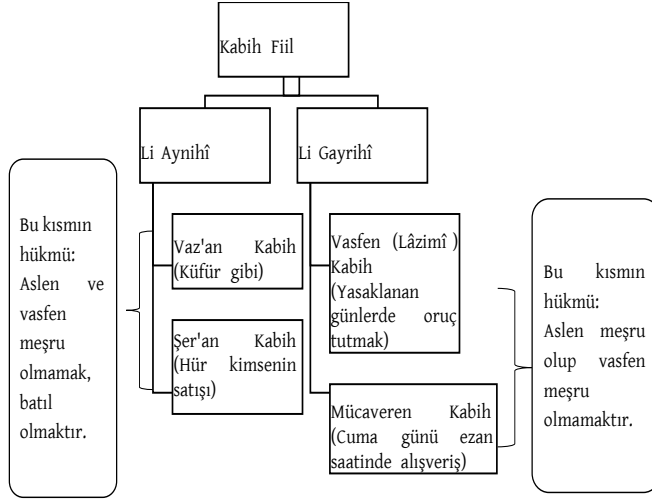
⁶³ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/195; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/408; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 2/165; Zeydan bu örneği "Haram li gayrihî" başlığı altında ele alıyor. Bk. Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkh* (Beirut: Müessesetür'r-Risâle, 1998), 42-43.

⁶⁴ Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, thk. Şuayb el-Arnâvûd vd. (Dımeşk: er-Risâletü'l-Alemîyye, 2010), 4/ 122; Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/362.

verilebilir. Bu iki talak çeşidinin bid'î olmasına rağmen hukuken geçerli olduğu ma- lumdur. Böyle boşamalar, günah olsa da geçerlidir. Bu konuda Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e: "Oğluna emret de karısına dönsün."⁶⁵ Ve yine İbni Ömer için: "O, sünnetten sapmıştır." Başka bir rivayette İbni Ömer'in: "Üç talakla boşamış olsaydım, bana he- lal olur muydu?" sorusuna karşılık Hz. Peygamber, "Hayır, üç talakla boşaman da günahtır."⁶⁶ İfadelerinden hareketle özellikle Hanefîler bu iki örneğin aynı kabih de- ğil gayri kabih olduğunu beyan ederler. Şöyle ki bu konuda Hz. Peygamber'in ifade- leri, kadını nikâh altında bulundurmanın (milki nikâhının) dışında mücavir vasıf de- diğimiz ve ârizî özellik taşıyan hayız hali ile ilgilidir. Dolayısıyla boşama, bu ârizî vasıftan dolayı kabihdir. Ancak gayri kabihdir. Boşama bu ârizî vasa rağmen hukukî sonucunu doğurmaktadır.⁶⁷

Bid'î talakla ilgili bahsi geçen mevzu, mücavir vasıfla gayri kabih kapsamında değerlendirilebileceği gibi, kazaen ve diyaneten bağlamında da değerlendirilebilir.

Tablo 2: Kabih Fiil

Hanefîlere göre akitler, aslen ve vasfen meşru olup olmamasına göre de- ğerlendirilmiştir. Buna göre aslen ve vasfen meşru akitler sahih; aslen ve vasfen gayri meşru akitler bâtıl; aslen meşru vasfen gayri meşru akitler ise Hanefî doktrininde fâsîd olarak isimlendirilmiştir.⁶⁸ Cumhura göre ise akitlere yönelik iki kavram söz konusudur: Sıhhat ve butlân. Dolayısıyla cumhur fasidi bâtıl kavramının içerisinde

⁶⁵ Ebü'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahman Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî, bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001), 4/38,41.

⁶⁶ Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak Âzîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*, (Beirut: Dâru'l-Hadîs, 2013), 6/204-205.

⁶⁷ Cessâs, *el-Füsûl*, 2/184; Debûsî, *Takvîm*, 55; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 4/277.

⁶⁸ Serahsî, *el-Usul*, 1/82; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/379-380; Semerkandî, *Mizân*, 102-108;

değerlendirmiştir. Cumhuriyet akitleri hüküm açısından sahih ve batıl olarak ikiye taksim etmekte bu taksimden hareketle ibadet-muamelat ayrımına gitmemektedir.⁶⁹ İbadetlerde fasid-batıl ayrımının olmaması hem cumhur hem de Hanefiler için söz konusudur. Buraya kadar olan kısımda Hanefilerle cumhur arasında ihtilaf söz konusu değildir. Fakat her iki ekol arasında ihtilaf, sıhhatla butlan arasında fesad kavramına yer olup olmamasında ortaya çıkmaktadır. Bu meyanda Hanefiler fesad nitelikli fiillere hüküm terettüp eder derken, cumhur fesadla butlanı aynı anlamda kullandıklarından dolayı, fesada farklı bir hüküm yüklemeyiz. Zira bâtilin hükmü ne ise, fesadın hükmü de odur, derler.⁷⁰

Hükme tesiri anlamında sahih-fasid-bâtıl ayrımında asıl tartışma aslında, “Nehyin sıhate dönüşmesi veya delâleti” hususunun hüsün-kubuhla ilişkilendirilmesindedir. Hanefiler, herhangi bir yasaklama ifadesinde bu yasaklamanın kapsamında fiilin vasıf itibariyle fasid, asıl itibariyle sahih olduğu düşüncesini, “Nehiy sıhate delâlet eder.” şeklinde ifade ederler. Onlar bu ifadeyle şunu kastederler: Yasaklanan asıl fiil değildir. O fiille ilişkili vasıftır. Asıl fiil kendi şartlarında sahihse, ona bitişen vasıf itibariyle temelden bâtil sayılmayacaktır. Akit aslen meşru olunca, vasfen gayri meşruluğu akdi bütünüyle hükümsüz kılmayacak, aksine bu vasıf ortadan kalkınca, akit de sıhate dönüşecektir.⁷¹

Hanefiler vasfen fesada yorumladıkları fiillere yönelik o fiillerin sıhate delâlet edeceği görüşünü bir başka açıdan şöyle açıklarlar: Bir fiilin kendi şartları içinde icrasının mümkün olması hem yasaklamadan önce hem de sonra yapıma imkânına fırsat verir. Zira imkânsız olanı yasaklamak abesle işgal etmektir. Dolayısıyla görme engelli birine: “Görme”, konuşamayan birine de: “Konuşma” denmez. Öyleyse fiilin bizzat kendi mahiyeti itibariyle şartlarını haiz olması hem de fiilin yapılmasının imkânına açık olması, nehyin sıhate delâlet etmesi gibi bir sonucu düşündürmektedir.⁷² Bu açıdan yaklaşıldığında mutlak nehyin fesada delâlet edip etmeyeceği konusu, ibadet-muamelat ayrımı şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁷³

Cumhur, nehyin fesadı gerektireceği konusunda fiilin zâtı itibariyle hissî ve şer’î ayrımına gitmezler. Mutlak butlan gerekir, derler. Ancak Mu’tezileden Ebu’l-Hüseyn el-Basrî (ö.436/1044) ve bir kısım Şâfiî ulemasına, mutlak nehyin ibadetlerde fesadı gerektireceği, muamelatta gerektirmeyeceği yönünde nispetler de söz konusudur. Bu manada Şevkânî (ö.1250/1834) konuyla ilgili görüşleri verdikten

⁶⁹ Basrî, *Mu’temed*, 1/171; Şîrâzî, *Şerhu’l-lüma’*, 67; Gazzâlî, *İslam Hukukunun Kaynakları*, 593.

⁷⁰ Basrî, *Mu’temed*, 1/171; Şîrâzî, *Şerhu’l-lüma’*, 67; Zerkeşi, *el-Bahrü’l-muhît*, 1/257. Kelamcı usulcülerde sıhhat-butlan şeklinde genel bir ayrım söz konusu olmakla beraber, bazı konularda batıl-fasid ayrımına gittikleri vakidir. Butlan-fesad şeklinde kelamcı usulcülerin bu ayrımı, birkaç mevzuyla sınırlandırılmıştır. Zerkeşi, istisna edilen bu birkaç konuya eserinde yer vermiştir. Bk. Zerkeşi, *el-Bahrü’l-muhît*, 1/258-260.

⁷¹ Serahsî, *el-Usul*, 1/85.

⁷² Debûsî, *Takvîm*, 122-127; Serahsî, *el-Usul*, 1/85-89; Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 1/380, 400-404.

⁷³ Abdülalî Muhammed b. Nizâmiddîn el-Hindî Ensârî, *Fevâihu’r-rahamût bi şerhi müsellimi’s-sübût* (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1998), 1/438-439.

sonra kendi görüşünün, “ibadet-muamelat ayrımı yapmaksızın her nehyin mutlak manada yasaklanan fiilin haram olmasını gerektireceği” kanaatini paylaşır.⁷⁴ Cessâs (ö.370/981) ise, mutlak nehyin fesadı gerektirmesini, hâricî bir delile bağlar. Ona göre nehiy zahiren fesadı gerektirir. Ancak başka karine ve delillerle fesadın dışında bir hükme yorumlanır. Diğer bir tabirle Cessâs’a göre mutlak nehiy zâhiri itibariyle kapsamına aldığı hususlarda fesada yorumlanır. Cevaza veya gayri kabih kısma ancak delille varılır.⁷⁵

Hüsün-kubhun li aynihî kısmında cumhurla Hanefiler arasında esasen bir ihtilaf söz konusu değildir. Mesela namaz veya orucun li aynihî hasen olduğunda, zinanın ve adam öldürmenin li aynihî kabih oluşunda ihtilaf yoktur. Tartışma, bu iki kavramın ligayrihî kısmındadır.⁷⁶

Hüsün-kubuh konusu usul-i fıkıh ve fûruda sadece yukarıda bahsi geçen konularla veya meselelerle sınırlı değildir. Bu meselenin, aynı zamanda teklif-i hüküm kapsamında haramın li aynihî ve li gayrihî ayrımında, mekruhun ve mübahın ilgili kavramlarla ilişkilendirilmesinde, bir fiile veya tasarrufa yönelik kubuh veya hüsün değeri vermede örfün hükme tesirinde, hükmün bağlayıcılığı noktasında özellikle muamelat alanında kazâ-diyânî ayrımında etkisinin olduğu söylenebilir.

Bu iki kavram, örf, kazâ-diyânî ve teklif-i hükümle ilişkili olarak ama genel çerçevede ele alınabilir. Hüsün-kubhun bu başlıklarla ilişkilendirilmesi, yine usul eserleri çerçevesinde düşünülmüştür. Fakat bu başlıklar ekol eksenli değil, mahiyet ve anlam merkezli değerlendirilebilir.

3. Hüsün-Kubhun Teklifi Hükme Yansıması

Hüsün-kubuh konusunun emir-nehî başlıkları dışında etkili olduğu bir diğer alan, teklifî hüküm başlığı altında ele alınan haramın liaynihî ve ligayrihî taksimindedir.⁷⁷ Şöyle ki, bir şeyin haram kılınması ya bizatihi kendisinde bulunan sıfat sebebiyle veya şer’an olabilir. Domuz etinin, lâşenin, içki içmenin ve adam öldürmenin haram kılınması gibi. Bunlar li aynihî haram grubunda yer alıp, bu hususta ulema arasında ihtilaf yoktur.⁷⁸ Bir şeyin veya fiilin kendisinde olmayıp lâzım veya mücavir bir sebepten dolayı haram ise, bu kısım li gayrihî kısmı oluşturur. Faiz üzere yapılan alışverişler, gasbedilen arazi üzerinde namaz veya gasbedilen elbiseyle namaz bu kısmın örnekleridir.⁷⁹

Haramın li gayrihî kısmında yapılan fiilin bizzat kendisinde -şartlarını haiz olmak kaydıyla- haramlık yoktur. Ancak ona ilişen ve kubhuna sebep olan bir vasıf

⁷⁴ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 1/410.

⁷⁵ Cessâs, *el-Füsûl*, 2/177-178.

⁷⁶ Debûsî, *Takvîm*, 112-116; Serahsî, *el-Usul*, 1/80; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/377.

⁷⁷ Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh*, 2/262; Abdulvehhâb Hallâf, *İlmü usulü'l-fıkıh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 130-131.

⁷⁸ Zeydan, *el-Vecîz*, 43; Zekiyüddin Şa'ban, *Usûlu'l-fıkhi'l-İslamî*, (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2016), 268; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021), 129.

⁷⁹ Molla Hüsrev, *Mirât*, 268; Şa'ban, *Usul*, 267-268.

vardır. İşte o vasıf, fiili haram kılıyor ancak fiilin zatında sorun olmayınca, hüküm li gayrihî düzeyinde değerlendiriliyor.⁸⁰ Bu konunun aslında butlan-fesad kavramlarıyla ilişkili olduğu açıktır. Ancak bu başlık altında aynı örnek veya benzer örneklerin verilmesi, hüsün-kubuh meselesinin teklif-i hükümle de alakalı olduğunu ortaya koymak içindir.

Hüsün-kubuh meselesi, haramın li aynihî ve li gayrihî ayrımıyla ilişkilendirildiği gibi, yine teklif-i hüküm kapsamında yer alan kavramlardan mekruh ile de ilişkilendirilmektedir. Mekruhun kabih olup olmadığı tartışılmış, bu meyanda Zerkeşî, bir kısım Şâfiî usulcülere isnadla “mekruhun kubuh veya hüsün sıfatlarıyla nitelenemeyeceği” görüşüne yer vermiş ancak ama detaya girmemiştir.⁸¹

Teklif-i hüküm bağlamında yer alan “mübah” kavramı da hüsün-kubuhla irtibatlandırılmıştır. Ancak Zerkeşî, mübahın kabih olarak isimlendirilemeyeceği şeklinde icmadan bahseder. Bununla birlikte mübahın hasen olup olmadığı hususunda ise ihtilafa yer verir.⁸²

Görüldüğü gibi hüsün-kubuh meselesi, teklif-i hüküm altında haram, mekruh ve mübah kavramlarıyla ilişkilendirilmiş olup, şer’î bir fiilin bu kavramlardan hareketle hükmünde etkisi tartışılmıştır. Bu da bize hüsün-kubuh olgusunun fiile yüklenecik değer anlamında sadece sıhhat-butlan-fesad çerçevesinde dünyevî ahkâmla ilişkili olmadığını, dünyaya bakan tarafı yanında uhrevî sorumlulukla alakalı olarak uhrevî ahkâmla da ilişkilendirilebilecek özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.

4. Örf Kaynaklı Hüsün-Kubuhun Fürua Yansıması

Hüsün-kubuh anlayışına dayalı ahkâm arasında örf kaynaklı olanları da düşünebiliriz. Örfün şer’î ahkâma ve dinin ilke ve esaslarına, adet ve çevrenin değişmesiyle değişmeyen şer’î sabit ahkâma muhalif olmadıkça dikkate alınıp üzerine hüküm bina edileceğinde ulema arasında ihtilaf yoktur.⁸³ Zira “Adet muhakkemdir”⁸⁴ ve “Örflerle sabit olan nasla sabit gibidir.”⁸⁵ külli kaideleri, ulemanın sahih örfe itibarının kaide ve genel prensip düzeyinde ortaya konulmasıdır.⁸⁶ Bununla birlikte bazı örfler, mahiyetleri itibarıyla hüsün ve kubuh nitelikler taşıyabilirler. Din bu anlamda hasen örfe itibar eder, kabih olanı ise yasaklar ve itibara almaz.⁸⁷

Örfün şer’î hükme kaynaklık etmesi, aynı zamanda bir fiil veya tasarrufa yönelik hüsün ve kubuhunu da tayin edebileceği anlamına gelir. Ancak kolektif akıl de-

⁸⁰ Teftâzânî, *Şerhu’t-telvîh*, 2/262; Es’adî, *el-Mûce*, 44.

⁸¹ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhî*, 1/241.

⁸² Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhî*, 1/224.

⁸³ Şa’ban, *Usûl*, 208; Hallâf, *Usûl*, 101; Zeydân, *el-Vecîz*, 254; Atar, *Fıkıh Usulü*, 90-91.

⁸⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu mecelleti’l-ahkâm*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/ 94.

⁸⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/107.

⁸⁶ Şa’ban, *Usul*, 209.

⁸⁷ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü’l-fikhiyyü’l-âmm* (Dimaşk, Matbaatü Tarabîn, 1968), 1/132.

nebilecek örfün, naslarda hükmü açık meselelerde takbih ve tahsin yetkisinin olmayacağı bilinmektedir. Tam bu noktada Şâtîbî, aklın şer'î bir meselede takbih ve tahsin kılma yetkisi ve kabiliyetinin açık naslarda mümkün olmadığını, açık nas yoksa ancak örf ve adet üzerine kurulu hükümlerde bu yetkinin imkânından bahseder.⁸⁸ Örnek sadedinde, bir bölgeye has örfün, hüsün-kubuh bağlamında toplumun bir fiiline değer yükleyebileceğini ifade eder. Bu manada meselâ doğuda erkeklerin başı açık dolaşmaları, toplumun örfünde ayıplanmış, hatta adaleti yaralayan, mürüvveti olumsuz etkileyen kabih bir davranış sayılmıştır. Yine erkeklerin kısa kol gömlek giymeleri de aynı coğrafi bölgenin insanlarınca kabih sayılmıştır. Doğuda örf merkezli kubuh anlayışının aksine bu fiiller batı bölgelerinde hasen kabul edilmiştir. İşte bu yaklaşım, örf yoluyla fiile değer yüklemedir. Durum böyle olmakla birlikte farklı coğrafyada fiile yönelik hüsün-kubuh anlayışı, aynı zamanda hüsün-kubuh anlayışının bir anlamda değişkenliğini de ortaya koymaktadır. Diğer tabirle iyilik-kötülük anlayışı değişimi bünyesinde barındırmaktadır. Kısaca doğuda kabih sayılan bir fiil, batıda hasene dönüşebilmektedir.⁸⁹

Örfe dayalı hüsün-kubuh anlayışı veya hüküm, örfün değişimiyle de değişecektir. Ancak örf uygulamada kaldığı sürece örf üzerine kurulu fiillere verilecek değer de devam edecektir. Zira örf, kesin şer'î bir delile veya İslam hukukunun genel ilkelerine aykırı değilse, o örfte itibar edilir. Şartlarını haiz amelî veya kavî örf üzerine hüküm bina edileceği ise malumdur.⁹⁰

Böylece örfle tayin edilmiş hüsün veya kubuh yargısı bize iki hususu çağrıştırmaktadır. Birincisi, hüsün-kubuh anlayışının kaynağı bizzat nas veya şer'î değilse, değişimi kabul edecektir. İkincisi, kişi ya da toplumların, şer'in hüküm beyan etmediği ve mübah bıraktığı alanda fiile hüsün veya kubuh değeri ya da hükmü verebileceğidir.

5. Hükmün Kazâî-Diyânî Ayırımında Hüsün-Kubuhun Etkisi

Hüsün-kubuh meselesinin hükmün oluşumunda değil ama sonucunda diğer tabirle bağlayıcılığında etkisi düşünülebilir. Bu durum, şer'î hükmün kazâî-diyânî ayırımında ortaya çıkar.⁹¹ Esasen klasik usûl eserlerinde fiillerin bağlayıcılığı kapsamında kazâî-diyânî gibi bir ayırma yer verilmese de konu hüsün-kubuh bağlamında değerlendirilebilir. Şöyle ki, herhangi bir fiil veya tasarrufun kişinin hem iç dünyasında hem de dışa yansıyan kısmında örtüşme söz konusuysa, bu fiil hem dünyevî hem de uhrevî sorumluluk anlamında geçerlidir. Aynı zamanda bu fiil sevaba terettüp eder. Mükelleften istenen aslında iç iradesiyle dış iradesinin (irade beyanının)

⁸⁸ Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî, *el-Muvafakat*, thk. Meşhûr b. Hasen (Beyrut: Daru İbnu'l-Affân, 2008), 2/489.

⁸⁹ Şâtîbî, *el-Muvafakat*, 2/489.

⁹⁰ Zeydan, *el-Vecîz*, 254; Şa'ban, *Usul*, 207-210.

⁹¹ Talip Türcan, "İslam Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazâî ve Diyânî Hüküm Ayırımı" *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1 (2006), 19/159-167.

birbirine uygun olmasıdır. Ancak bilhassa muamelat alanında irade uyumsuzlukları söz konusu olabilmektedir. İşte bu durumda kişinin iç iradesi mi irade beyanı mı dikkate alınacak, tartışmanın merkezini bu husus oluşturmaktadır.⁹² Bu farklı iradelerden hangisine itibar edileceği konusu fiilin kazâ-diyânî ayrışmasını da beraberinde getirmektedir. Birbirine zıt görünüm arz eden iç irade-dış irade uyumsuzluğundan hareketle fiile yüklenecek değer anlamında hüsün-kubuh anlayışı ortaya çıkmaktadır. Şeklen (kazâen) hasen olup geçerli addedilen bir fiil, gerçekte (diyâneten) kabih ve geçersiz sayılabilmektedir. Bu da fiilin veya tasarrufun kazâ-diyânî ayrımında sonucuna ve bağlayıcılığına etki etmekte, hüsün ve kubuh bağlamında değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.⁹³

Hükmün kazâ ve diyânî ayrımının biri dünyevî diğeri uhrevî iki tarafından bahsedilir.⁹⁴ Daha çok şekil şartlarıyla ilgili unsurları tam olan herhangi bir şer'î muamelenin, dünyaya bakan tarafında hükmünün geçerli ve bağlayıcı olduğu düşünülürken, uhrevî açıdan aynı sonucu veremeyebilir.⁹⁵ Bu bağlamda hüsün-kubuh anlayışının meselenin daha çok diyânî tarafında problem edildiği söylenebilir.

Hüsün-kubuh konusunun kazâ-diyânî hüküm bağlamında belki de vücut bulduğu alanların başında hiyel gelmektedir. Hîle kelimesinin çoğulu olarak hiyel; Amel ve tasarrufları şeklen ve zâhiren fıkha uygun düşürmek, yasak olan şeyleri görünüşte meşru olarak yapabilmek için bulunan yollar, çareler veya çıkış yollarıdır.⁹⁶ Kısaca kanuna karşı hile diye bilinen ya da şekle saygı gösterilip özün yok edilmesi şeklinde tanımı yapılabilecek olan hiyel⁹⁷ konu ve meseleleri kazâ-diyânî ayrımının müşahhas örnekleridir. Hiyel konuları bilhassa borçlar hukukunda iç irade-dış irade uyumsuzlukları kapsamında ele alınmış olup, şekil bakımından şer'e uygun bir tasarrufun kişinin iç dünyasında diğer tabirle meselenin uhrevî tarafında aynı karşılığı bulamaması olsa gerek, kazâ-diyânî ayrımını doğurmuştur.⁹⁸ Diğer tabirle hükmün kazâ tarafı hüsnünü, diyânî tarafı ise kubhunu gerektirebilir. Bilhassa muamelat alanında tasarruf, dinen şekil şartlarını taşıması itibarıyla hasen ve geçerli iken; ilgili şer'î muamele diyânî tarafında aynı sonucu vermeyebilir. Meselâ borçlar

⁹² Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal li dirâseti'ş-şer'iatî'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 284.

⁹³ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi Gaye Problemi*, çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1996), 175-180.

⁹⁴ Davut Yaylalı, "İslam Hukukunda Kazâ-Diyânî Hüküm Ayrımı", *Dini Araştırmalar* 15 (2003), 5/29-36.

⁹⁵ Cemil Liv, "İslam Fıkında Zâhirî-Bâtınî İrade Ayrımının Hukukî İşlemlere Etkisi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 181-200.

⁹⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 199-200.

⁹⁷ Kemal Gözler, *Hukuka Giriş* (Bursa: Ekin Yayınları, 2021), 74.

⁹⁸ Saffet Köse, "Hiyel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/170-178.

hukukunda îne satışı⁹⁹ ve vefâen satışlar¹⁰⁰, zarureten bir ihtiyacı karşılayıp şeklen meşru görünseler de gerçekte faizle ilişkilendirilerek diyâneten kabih addedilebilir.

101

Sonuç

Hüsün-kubuh, fıkıhın hem usul hem de fûru kısmında etkili olmuş bir meseledir. Gerek kelimacı gerekse Hanefî usulcüler ilgili kavramları eserlerinde konu edinmişlerdir. Hüsün-kubuh meselesi, hüküm nazariyesi başlığı altında hüküm-hâkim kavramları bağlamında kelâmî açıdan tartışılmakla birlikte, fıkıh usulü ve fûru açısından emir-nehî başlıkları altında ele alınmıştır. Ancak bu kavramları sadece hâkim veya emir-nehî başlıklarıyla sınırlandırmak doğru değildir. Hüküm nazariyesi altında haram, mekruh ve mübah kavramlarıyla da ilişkilendirilebilir.

Hüsün-kubuhun, fiil veya tasarruflara yönelik bilhassa borçlar hukukunda iç irade-dış irade uyumu bağlamında kazâ-diyânî kavramlarıyla ilişkilendirilmesi, hem geçmişte şer'î uygulama ve tasarruflar hem de güncel fikhî konularda bu iki değer dikkate alınması gerektiği kanaatini pekiştirmektedir.

Hüsün-kubuh meselesini sadece ibadât ve muamelat kapsamında değerlendirmemek gerekir. Bu kavramlar ceza hukukunu da kapsayacak şekilde hem usul hem de fûruda geniş çerçevede ele alınmalıdır. Her üç alanda fûrudan örnekler ışığında usulî gerekçeler ortaya konmalıdır. Bizim bu çalışmada örnekler üzerinden yapmaya çalıştığımız şey, örnek kabilindedir. İlgili kavramların daha geniş sahada değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bütün bu anlatılanlardan anlıyoruz ki, hüsün-kubuh konusu kelama hasredilecek bir konu olmadığı gibi, fıkıhta usulün sadece hâkim başlığında değerlendirile-

⁹⁹ İne (iyne), İslâm hukuku terimi olarak birkaç anlamda kullanılmış olup en yaygın açıklamaya göre, bir kimsenin bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp aynı malı peşin parayla sattığı fiyattan daha ucuza geri satın almasıdır. Bu şekilde yapılan alım satıma îne denilmesinin sebebi, akde konu edilen malın tekrar satıcıya dönmesi ve müşterinin hemen nakit parayı (ayn) elde etmesidir. H. Yunus Apaydın, "İne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/282-285.

¹⁰⁰ Bey' bi'l-Vefâ: Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdi. Bey' bi'l-vefâ, müslüman halkın faizsiz borç para temin etmekte karşılaştığı güçlükleri faiz sayılmayacak bir usulle ortadan kaldırmak ve sermaye sahiplerinin verdikleri krediye karşılık bir teminat ve bir kazanç elde etmelerini sağlamak gayesiyle V. (XI.) yüzyıl Hanefî fakihleri tarafından ortaya konmuş bir akid nevidir. Abdülaziz Bayındır, "Bey' bi'l-vefâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/20-22.

¹⁰¹ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz el-Hüseynî, *Reddü'l-muhtâr* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 5/273-276; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ty.), 6/126; Mehmet Erkal, "Muâmelât-ı Şer'iyye, Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlâl", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 199-202; Recep Özdemir, "Ayni Teminatlar Bağlamında Bey' bi'l-Vefânın Hukuki Durumu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 219-315; Enver Osman Kaan, "Finansman Kaynağı Olarak Bey' bi'l-Vefa, Bey' bi'l-İstiğlâl ve Bey'u'l-İne", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi - Journal of Language and Literature Studies* 17 (2018), 223-251.

cek bir mesele de değildir. Hüsün-kubuh, usul-i fikhin hüküm nazariyesi bölümü dışında, emir-nehiy, fiillerin veya tasarrufların kazâ-diyânî kısmında, örf başlığı altında ve tekîf-i hüküm kapsamında geniş bir yelpazeye sahiptir. Hüsün-kubuh meselesinin Hanefî usulünde daha sistematik ve detaylı ele alındığını, bu detay üzerinden fûruda oldukça zengin birikimin oluştuğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça | References

- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*. 4 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Âmidî, Seyfuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdürrezzâk Afîfî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ty.
- Apaydın, H. Yunus. "Îne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usûlü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Aslan, Mehmet Selim. "Mütekellimîn Metodunu Takip Eden Usûlcülerin Hüsün-Kubuh Anlayışının Ceza Hukukunun Kanunilik İlkesi Açısından Değerlendirilmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 36, (2020).
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021.
- Attâr, Hasan b. Muhammed b. Mahmud. *Hâşiyetü'l-Attâr alâ şerhi'l-Celâli'l-Mahallî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Âzîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak. *Avnu'l-Ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 2013.
- Basrî, Ebu'l-Hüseyn. *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Hamîdullah. 2 Cilt. Dimaşk: el-Ma'hedü'l-İlmî'l-Fransî li'd-Dirâseti'l-Arabiyyi 1964.
- Başoğlu, Tuncay. *Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Bayındır, Abdülaziz. "Bey' bi'l-vefâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-i İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ty.
- Buhârî, İbni Ahmed b. Muhammed Alâuddin Abdülazîz. *Keşfu'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Büyük Ali Haydar Efendi. *Usul-i Fıkıh Dersleri*. nşr. M. Çevik-K. Meral İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. 6 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, 1994.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Mu'cemu't-ta'rifât*. 2 Cilt. thk. Muhammed Sıddık Minşâvî. Kahire: Daru'l-Fâdile, ty.
- Cüveynî, Abdullah b. Yûsuf. *el-Burhan fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,

- 1997.
- Çelebi, İlyas. "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün-Kubuh". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1998-1999).
- Çelebi, İlyas. "Hüsün ve Kubuh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çetres, Recai. *Kelâm-Usûl-i Fıkıh İlişkisi (İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî Ekseninde)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Ensârî, Abdülâlî Muhammed b. Nizâmiddîn el-Hindî. *Fevâtihu'r-rahamût bi şerhi müsellimi's-sübût*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Erkal, Mehmet. "Muâmelât-ı Şer'iyye, Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlâl". *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- Es'adî, Muhammed Ubeydullah. *el-Mûcez fî usûli'l-fikh*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1990.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İslam Hukukunun Kaynakları*. çev. H. Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları, 2021.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *İlmü usuli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Hudârî, Muhammed. *Usûlü'l-Fikh*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî. *Reddü'l-muhtâr*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslam Hukuk Felsefesi Gaye Problemi*. çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1996.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanu'l-Arab*. 30 Cilt. Beyrut: Darul-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbnu's-Sââtî, Ebu'l-Abbas Muzafferuddin Ahmed b. Ali b. Talib. *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*. thk. İbrahim Şemsüddin. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İsnevî, Cemalüddin Abdürrahim. *Nihâyetü's-sûl şerhu minhâci'l-vüsûl fî İlmî'l-usûl*. thk. Abdülkadir Muhammed Ali. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Kaan, Enver Osman. "Finansman Kaynağı Olarak Bey' bi'l-Vefa, Bey' bi'l-İstiğlal ve Bey'u'l-İne". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi-Journal of Language and Literature Studies* 17 (2018).
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el Hemedânî. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. thk. Mahmud Muhammed Kâsım. Kahire: el-Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1962.
- Kâsânî, Alaüddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi fî tertibi's-şerâi*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

- Köse, Saffet. "Hiyel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/170-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Liv, Cemil. "İslam Fıkıhında Zâhirî-Bâtınî İrade Ayırımının Hukukî İşlemlere Etkisi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016).
- Mergînânî, Ebu'l-Hasen Burhanüddin Ali b. Ebi Bekr. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Muhammed Anan Derviş. Beyrut: Daru'l-Erkam, ty.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. thk. Şuayb el-Arnâvûd vd. Dîmeşk: er-Risâletü'l-Alemiyye, 2010.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz b. Ali. *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi mirkâti'l-vusûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017.
- Muhammed Edib Salih. *Tefsîru'n-nusûs fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2008.
- Mübârekfûrî, Ebû'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahman. *Tuhfetü'l-Ahvezî, bi şerhi câmi'i't-Tirmîzî*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddin Abdullah b. Ahmed. *Şerhu'l-müntehab fi usuli'l-mezheb*. thk. Salim Öğüt. ty.
- Özdemir, Recep. "Ayni Teminatlar Bağlamında Bey' bi'l-Vefânın Hukuki Durumu". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018).
- Semerkandî, Ebubekir Alâüddin Muhammed b. Ahmed. *el-Mîzân fi usuli'l-fikh*. thk. Yahya Murad. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Seh. *el-Usûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Şa'ban, Zekiyüddin. *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2016.
- Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvafakat*. thk. Meşhûr b. Hasen. Beyrut: Daru İbnu'l-Affân, 2008.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl*. thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl. Kahire: Daru'l-Kütübî, ty.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhim. *Şerhu'l-lüma'*. thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Teftezânî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer. *Şerhu't- telvîh ale't-tavzîh*. thk. Zekeriya Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Türcan, Talip. "İslam Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazâî ve Diyânî Hüküm Ayırımı". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1 (2006).
- Yaylalı, Davut. "İslam Hukukunda Kazâî-Diyânî Hüküm Ayırımı". *Dinî Araştırmalar* 15 (2003).
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l-fikhiyyu'l-âmm*. 3 Cilt. Dîmaşk: Matbaatü Tarabîn, 1968.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*. thk. M. Muhammed Tâmir, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Medhal li dirâseti's-şerâti'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-

Risâle, 2005.

Zeydan, Abdülkerim. *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 1998.